

СУФИЧИЛИК ЗАМАНА АДАБИЯТЫНЫН ӨЗӨГҮ КАТАРЫНДА

Замана багытынын ыр түрүндөгү чыгарманын деңгээлине көтөрүлүп, күчтүү адабий агымга айланышы жана түрк тилдүү элдердин акындарына таасир этиши орто кылымдагы суфизмдин ири өкүлдөрү менен тыгыз байланыштуу. Дегеле замана адабиятын суфичил көз караштан өзүнчө бөлүп элестетүү мүмкүн эмес. Сопулук, же болбосо суфичилдик алгач коомдук идеологиянын негизинде философиялык агым иретинде калыптанган. Анын айрым көрүнүштөрү мусулманчылыкка чейин эле болгондугу байкалат. Муну теңирчиликтеги шамандардын, бакшылардын, буддалардагы, христиандардагы кечилдердин иш - аракеттери айгинелейт. Суфичилик көчмөндөргө ислам дининин жайылтууда өзгөчө мааниге ээ орунга эгедер болгон. Бул агым кандуу согуш, басып алуучулук жол менен эмес, көркөм сөз, такыбалык менен элдин аң- сезимин мусулманчылыкка үндөгөн жана анын ири өкүлдөрүнүн таасири бүгүн дагы дүйнөнүн айрым элдеринде өз күчүн жоготпой сактап келүүдө. Маалым болгондой, динге үгүттөөнү ишке ашырууда миссионерлердин, дербиштердин, дубаналардын кызматы пайдаланылган. Бирок алар алгач исламдын таалим - тарбиялык маанисин, шарияттын жол - жоболорун, пайгамбардын жүргүзгөн саясатын үгүттөгөнү менен, түпкүлүгүндө, акыры барып өз тараптарынын кызыкчылыгын ишке ашыруу ою да болгондугу жашыруун эмес. Мына ушундай тымызын саясат Кокон хандыгы жана Россия империясынын тынчтык жол менен басып алуу максатына ылайык келип, мусулманчылыкты жайылтууда миссионерлерди пайдаланышкан. Кезегинде мындай саясат асыл мекенчилдикти ичине камтыган “замана” агымындагы чыгармалардын жаралышына түрткү себеп болгондугу анык. Суфичилдикти европа окумуштуулары мусулман мистикасы деп ишендиришет.

“Мистика - (гр.-сырдуу) негизин кереметтүү күчтөргө ишенүү түзгөн диний – идеалисттик көз караш. Байыркы мезгилде эле пайда болуп, кийинчерээк Байыркы Чыгыш менен Батыштын диний коомдорунун жашыруун ырым-жырымынын маанилүү элементине айланган. Бул ырым-жырымда негизги белги катары адамдын кудай же башка бир касиеттүү жан менен тыгыз байланышы эсептелген. Кудай менен жакындашуу экстаз, капилеттен көз ачылуу аркылуу жетишилет. Мистиканын элементтери байыркы, орто кылымдагы, жаңы мезгилдеги идеалисттик философиянын бардык агымына мүнөздүү..”¹

Суфичилдик аскетчилик (зухд), тасаввуф менен дагы байланыштуу. Биз таанышкан маалыматтарга таянсак, “суфий” сөзүнүн келип чыгышы, билдирген мааниси боюнча бир нече пикирлер бар. Алардын ар бири “суфизмдин” маңызына кайсы бир тарабынан жакындашып турат:

1. Айрым изилдөөчүлөр грек тилиндеги “софос” термини менен байланыштырышып, анын негизинде “суфий” сөзү келип чыккандыгын айтышат. “Софисты (гр. - мастер, художник) так называли древнегреческих философов, выступавших в роли профессиональных учителей “Мудрости” и “красноречия”...”².

2. Изилдөөчүлөрдүн бир тобу бул терминди арабча “саф” (сап, катар) сөзүнөн пайда болгон дешет. Тактап айтканда, Кудай жолуна кирген мусулмандардын биринчи сабында турган топтордун аталышы.

3. Дагы бир маалыматта “суфий” сөзү арабча “ахл- ас суффа” (орундук ээлери) сөзүнөн келип чыккан деп эсептешет. Суффа ээлери - жалган дүйнөнү четке кагып (аскет, зухд), пайгамбардын тирүү кезинде эле анын короосундагы атайын орундукта жашаган өтө такыба динчилдердин тайпасы. Пайгамбардын жолун уланткандыктары үчүн кийинчерээк ушул наам менен аталышкан деп түшүндүрүлөт. “Под влиянием заботливости Корана о бедных и нищих возникло предание, что сам Мухамед окружил

¹ Кыргыз совет энциклопедиясы. –Ф., 1979, 4-том, 275-б.

² Философский словарь. -М., 1963, 418-б.

себя бедняками (факирами), для которых была поставлена особая скамья- суффа- рядом с мечетью; из “людей суфф” вышло несколько передатчиков преданий о пророке и его жизни”³.

4. Кийинки бир пикирде “суфий” - “суфух” сөзүнөн алынгандыгы айтылат. “Суфух” кандайдыр бир нерсенин жыйынтыгы, корутундусу.

5. Ошондой эле “суфий” аталышын “сааф”, же “софлик” (таза, пакиза) сөздөрү менен да байланыштырышып, рухий жетик маңызга эгедер мусулмандардын тобу деген пикир бар.

6. Айрым окумуштуулар “суф” грекче “философия” (phileo –сүйөм, serphia - акылмандык) сөзүнүн экинчи бөлүгүнөн алынган деген ойду билдиришкен.

7. Арабча “суф” деген сөз “жүн” деген маанини билдирери, андан жасалган кийимдерди (сурп чепкен, кой терисинен тигилген кийиттер) кийген динчил топторду эл “суфийлер” деп атап калган деген пикирди көпчүлүк окумуштуулар колдошот.

8. Булардан сырткары, “суфий” термини “сафа” (тунук) сөзүнөн келип чыккан деген пикир да бар, анткени алардын (суфийлердин) жүрөгү жалпыга ачык күндөй жаркырап турат дешкен.

Суфилердин дубана “валий” (дос), “олуя”, “дербиш”, “календер”, “мусапыр”, “факир”, “бечара” деген аталыштар менен чакырышкан.

Суфилердин көркөм образын кыргыз совет жазуучулары бар нече чыгармаларында сүрөттөп берген. Анын бири катарында Т.Касымбековдун «Сынган кылычында» кыпчактарды кырып жаткан учурдагы дубананын бейнесин мисалга тартууга болот. «Бир календер нары-бери басып, корккондой элтейген түр менен жүзүн тиктеп, киши тиктеп калса селт этип жүзүн үйрүп нары басып кетип, өзүнчө сандалып жүрдү:

О, көр пенде, көр пенде,

качан кулак түргөйсүң.

Алкы кетти атанын,

Абийири кетти баланын.

Кегирбеске не чара,

Жакынбы акыр замана»⁴

Суфичиликтин маңызына, аны аткаруучу, ишке ашыруучу дервиштердин, дубаналардын максатына карасак, “Арабча-орусча” сөздүктөгү “софиюн”⁵ (чистый, ясный, прозрачный) деген сөз бул багыттын аталышы менен байланышы бардай.

Дербиштерге жанашат, жан дүйнөсүн ачкандар,

Демек, келсин бул жолго көр оокаттан качкандар.

Дербиш деген соолубай агып турган булактай,

Дербиш болот жүргөндөр тазалыгын кулатпай⁶.

Орто кылымда суфизм араб өлкөлөрүнөн баштап бүткүл дүйнө мусулмандарына тез тараган. Көптөгөн боордоштуктар (секта) уюшулуп, аны негиздеген күчтүү мүчөсүнүн ысымын алышкан. Алардын толук эмес тизмесин келтирсек: “ахмадия, бекташия, жунайдия, накшбандия, идирия, кадирия, маулявия, рифаня, саадия, шазидия, сухранвардия, чиштия ж.б.”⁷

Аталган боордоштуктарды пирлер, эшендер, шейхтер башкарган. Суфисттердин такыба, динчил, даңктуу болгон алгачкы мистик мугалимдери аль-Хасан, аль-Басари /642-728/, Рабия ибн Хайсам ж.б. болгон. Түрк тилдүү элдердеги суфизмдин ири өкүлү - Ахмет Ясави. “Суфилер мистикалык зикир чалуу эрежелеринин экстазга жетүү үчүн поэзия менен музыканы колдонуунун, жанды тулку-бойдун эркинен бошотууга көмөктөшө

³ Бартольд В.В. Мистицизм в исламе. К-те: Бартольд В.В. 6-том, -М.: Наука, 1966, 114-б.

⁴ Т.Касымбеков 2 томдук тандалган чыгармалар 1-том. –Фрунзе: Мектеп, 1990, 301-бет

⁵ Баранов Х.К. Арабско-русский словарь -М.: Русский язык, 1985, 441-б.

⁶ Юнус Эмре. Дервиштер. К-те: Сүйүүнүн султаны Юнус Эмре. –Б.: Бийиктик, 2005, 51-б. Которгон: А.Исмаилов.

⁷ Ислам. Кыскача маалыматтама. Кыргызстан басмасы. –Ф., 1989, 108-б.

турган өзүн-өзү кармай билүүнүн татаал системасын түзүшкөн”⁸, - деп белгиленет.

Суфисттик поэзия Орто Азия элдеринде да кеңири тарап, өнүгө алган. Мисалы, Түркстанда пайгамбар менен катар коюлган Ясавинин ырларын айтууга болот. “Мусулманчылыктын кыргыздарга таралышы менен ал кыргыздар арасында Сопу Алдаяр деген атка ээ болгон. Анын ырларын дубана, дервиштер жатка көп айткандыктан, биздин оозеки чыгармачылыгыбызга ажырагыс болуп сиңип кеткен:

Үйүм-үйүм дебегин,
Үйүң калар күн болор.
Малым-малым дебегин,
Малың калар күн болор.
Үйүм-үйүм дебегин,
Үйүң талаа чырпыгы.
Малым-малым дебегин,
Малың талаа чымчыгы.
Алла үй, Алла үй!⁹

Ясавиден кийинки Орто Азиядагы суфизмдин ири өкүлү - Бахауддин Накшбанд Букари (1314-1389). Накшбандия орденин негиздеген жана ал тууралуу көптөгөн мистикалык баяндар азыр да айтылып келет. Накшбандия өзүнүн талапкерлерин календерликке жана жашырынуучулукка чакырган эмес, тескерисинче, ынтаалуу дыйкан, кол өнөрчү, соодагер болууга, мамлекеттик кызмат ордун ээлөөгө милдеттендирген. Орден официалдуу ислам менен келишүүчүлүктө жашаган. Аны атайылап белгилегенибиз суфичиликтин бардык боордоштуктары расмий дин өкүлдөрү менен оппозициялык маанайда иш алып барат.

«Бахавиддин олуя
Дубаналык кылбаган.
Акча сурап калктардан
Дүйнө малын жыйбаган
Акча сурап, нан алып,
“Мен олуя” дебеген
Дүйнө камын жебеген»¹⁰, - деп берилет.

Атактуу перс-тажик акыны Жами (1414-1492), улуу өзбек акыны Алишер Навои (1441-1501) Накшбандиянын талапкерлери болушкан. Бул орден XIX кылымдын аягында да өз күчүн, колдоочуларын жоготпогондугун төмөнкү пикирден көрүүгө болот: “Известным суфийским мыслителям накшбандийского толка являлся Абай и его религиозный учитель ишан Ауез. Автор романа “Путь Абая” Мухтар Ауэзов называл себя накшбандийцем”¹¹.

Ошентип, орто кылымда өнүгүүсүн баштаган суфичилик агымы XIX кылымдан XX кылымдын башталышына чейинки кыргыз-казак оозеки жана жазма адабиятына да таасир эткен.

Казак акындарынан “акыр заман” идеясын өз чыгармачылыгына колдонгон Букар Жырау, Шортонбай, Дуулат, Аубакир жана башкаларды кездештиребиз. Ал эми кыргыз адабиятынын тарыхында Калыгул, Арстанбек акындар ушул агымдын баштоочу ири өкүлдөрү болсо, Молдо Нияз, Молдо Кылыч, Алдаш Молдолор бул багытты жазуу түрүндө улантуучулар болуп эсептелишет.

Суфичилик агымдын таасирине ширелген “замана адабияты” - баскынчылык саясат таңуулаган көрүнүштөргө каршы туруп, көркөм чыгармалары аркылуу нааразылыгын, каршылыгын билдирүү менен гана чектелбестен, элдин өткөн күнүн эсине салып, азаттыкты ачык жактаган адабий мурас.

⁸ Ислам. Кыскача маалыматтама. Кыргызстан басмасы. –Ф., 1989, 20-б.

⁹ Акматалиев А.А. Актыкка шндөгөнКулкожакмат. /Заман, 2002, 18-январь

¹⁰ Сыдыков О. Тарых кыргыз шадмания. –Ф.: Кыргызстан, 1990, 63-б.

¹¹ Суфизм. Китепте.: Религии в Казакстане. Хрестоматия. Часть 2, -Алматы, 2003, 348-б.